

Εισαγωγή

Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου

Επ. Καθηγήτρια, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου,
e-mail: christy.p@geo.aegean.gr

Αθηνά Βιτοπούλου

Δρ. αρχιτέκτων-πολεοδόμος, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο,
e-mail: athina.vitoroulou@gmail.com

Χαράλαμπος Τσαβδάρογλου

Δρ. πολεοδόμος, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ,
e-mail: tsavdaroglou.ch@gmail.com

Η ιδέα για το βιβλίο αυτό γεννήθηκε τον χειμώνα του 2006 στο νεοσύστατο τότε Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που έδρευε την περίοδο εκείνη στη Βέροια. Σε μια από τις εκδηλώσεις που διοργάνωσε η ομάδα φοιτητών και καθηγητών «Αόρατες Πόλεις» σε συνεργασία με το περιοδικό ΑΛΛΑΝΑ (Αλληλεγγύη, Αντίσταση, Αξιοπρέπεια στις Αμερικές των κινημάτων), κατά την περίοδο της πρώτης κατάληψης που έγινε στο Τμήμα, είχαμε την τύχη να παρακολουθήσουμε τη διάλεξη της βραζιλιάνας καθηγήτριας και ακτιβίστριας Lucia Skromon για τα κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας της Βραζιλίας και της Αϊτής. Τα ντοκιμαντέρ που είδαμε και

οι συγκρίσεις που κάναμε, κατά τη διάρκεια της συζήτησης, με άλλα κινήματα πόλης και περιφέρειας σε διάφορες περιοχές του πλανήτη επέτειναν ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον μας.

Η ιδέα μας αυτή ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι υπήρχε ελάχιστη βιβλιογραφία στα ελληνικά σχετικά με τα θέματα των κινήματων πόλης και περιφέρειας, ενώ ταυτόχρονα είχε αρχίσει να αναζωπυρώνεται ένας πλούσιος προβληματισμός σε διεθνές επίπεδο, ο οποίος έκτοτε εμπλουτίζεται συνεχώς με νέα ενδιαφέροντα κείμενα (βλ. ενδεικτικά INURA, 2004· Castells, 2006· Negri, 2008· Harvey, 2009). Υπάρχουν βέβαια αρκετοί ερευνητές στην Ελλάδα¹ που έχουν ασχοληθεί με τα κινήματα πόλης γράφοντας άρθρα σε ξένα - κυρίως αγγλικά και γαλλικά - περιοδικά. Σχεδόν ανύπαρκτη είναι όμως η παρουσία κειμένων σχετικά με τα σύγχρονα κινήματα που αναπτύσσονται για θέματα περιφέρειας, σημαντικός αριθμός των οποίων αφορά κυρίως οικολογικά ζητήματα (Ινστιτούτο Worldwatch, 2007), παρά το ότι ορισμένα παρεμφερή θέματα έχουν παρουσιαστεί κατά διαστήματα σε επιστημονικά και κοινωνικοπολιτικά περιοδικά όπως οι *Γεωγραφίες*, η *Ουτοπία*, η *ΑΛΑΝΑ*, το *Resistancias*, το *Οικοτοπία* κ.α.

Παράλληλα, οι συζητήσεις μας με τον κόσμο που συμμετείχε εκείνη την περίοδο σε τέτοια κινήματα, στις πόλεις της Βέροιας, της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας, έδειχναν ότι υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις σχετικές θεωρητικές αλλά και εμπειρικές προσεγγίσεις. Αυτό μας οδήγησε αρχικά στη συγκέντρωση κάποιου υλικού που θα ήταν χρήσιμο στη δράση των κινήματων αυτών, το οποίο αρχίσαμε να διακινούμε μεταξύ μας ηλεκτρονικά. Θεωρήσαμε όμως ότι αυτό δεν αρκούσε. Χρειαζόταν να έρθουμε σε επαφή με τη σύγχρονη εμπειρία και θεωρητική αναζήτηση που θα ξεπερνούσε ή θα συμπλήρωνε τις υπάρχουσες προσεγγίσεις. Έτσι συγκεκριμενοποιήθηκε η ιδέα για το ηλεκτρονικό αυτό βιβλίο, με στόχο, μέσα από μια απόπειρα διεπιστημονικής προσέγγισης, να παραχθεί ένας γόνιμος προβληματισμός σχετικός με τα κινήματα πόλης και περιφέρειας που βρίσκονται σε διαφορετικές φάσεις εξέλιξής τους.

Από την αρχική του σύλληψη, το βιβλίο αυτό είχε έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα:

- Θα ήταν διαρκώς ανοιχτό μέχρι να πάρει την τελική του μορφή, δίνοντας τη δυνατότητα σε ερευνητές από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους και πεδία δράσης να συναντηθούν σε διεπιστημονικές προσεγγίσεις.
- Δεν θα περιορίζονταν σε μία γλώσσα, αλλά θα ανοίγονταν σε περισσότερες,

σπάζοντας έτσι τα φράγματα που θέτουν οι παραδοσιακές σχολές σκέψης της κάθε χώρας και οι παρωχημένες ανταγωνιστικές αντιλήψεις. Θα πρόσφερε έτσι ένα βήμα σε συγγραφείς από διαφορετικές χώρες να προσεγγίσουν τις σύγχρονες τάσεις των κινήματων πόλης και περιφέρειας στη γλώσσα τους (ή στη γλώσσα που προτιμούσαν να γράψουν), ενώ ταυτόχρονα θα απευθύνονταν σε ελληνόφωνους νέους ερευνητές – ακτιβιστές που θα ήθελαν να ενημερωθούν και να προβληματιστούν γύρω από αυτά τα θέματα.

- Θα εμπλουτίζονταν σιγά-σιγά από υλικό γραμμένο από τα ίδια τα κινήματα στον κόσμο και θα συστηματοποιούνταν σταδιακά, προσφέροντας μια πιο ουσιαστική γνώση γύρω από τις διαφορές, τις ιδιαιτερότητες αλλά και τις κοινές αναζητήσεις που μπορεί να έχουν ανά τον κόσμο.

Ο στόχος μας δηλαδή ήταν να δημιουργήσουμε ένα βιβλίο που θα ανακεφαλαίωνε τον πλούτο των γνώσεων όταν πλέον θα είχε ωριμάσει η ιδέα για αυτό, και το οποίο θα μπορούσε εν δυνάμει να είναι συνεχώς «υπό κατασκευή» και κατ' επέκταση «ζωντανό», επίκαιρο και δυναμικό. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκε και ένα blog² το οποίο θα ενημερώνεται συνεχώς με νέους συνδέσμους, εργασίες, καθώς και νέα από διάφορα κινήματα πόλης και περιφέρειας στον κόσμο.

Κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας: μια οριοθέτηση

Δύο είναι οι βασικές έννοιες που χρησιμοποιούνται από όλους σε αυτό το βιβλίο: το κοινωνικό κίνημα πόλης και αυτό της περιφέρειας. Θα θέλαμε να σταθούμε ιδιαίτερα στο πρώτο, καθώς θεωρούμε ότι τα κινήματα που αναπτύσσονται σήμερα στην περιφέρεια σχετίζονται άμεσα με αντιστάσεις στις επιπτώσεις του αστικού φαινομένου σε όλο τον πλανήτη και στην καταλήστευση ή και καταστροφή των φυσικών πόρων και του φυσικού περιβάλλοντος στο όνομα της εξυπηρέτησης ενός επιβεβλημένου άνισου αστικού τρόπου ζωής. Έτσι, οι πρακτικές των κοινωνικών κινήματων που σχετίζονται με θέματα περιφερειακού σχεδιασμού ή απλώς εκμετάλλευσης και διαχείρισης των φυσικών πόρων, αλληλοτροφοδοτούνται από αυτές των κινήματων πόλης. Το κίνημα των χωρίς γη της Βραζιλίας που καταλάμβαναν γη για να την καλλιεργήσουν, σήμερα καταλαμβάνει και γη στις παρυφές της πόλης. Οι Ζαπατίστας της Τσιάπας στο Μεξικό επηρεάστηκαν από τις παραδόσεις αγροτικών, ιθαγενικών

αλλά και αστικών κινημάτων, επηρεάζοντάς τα και αυτοί με τη σειρά τους σε μεγάλο βαθμό. Οι οικολογικές κινήσεις αντίστασης στη Δανία επηρέασαν και επηρεάστηκαν από τις πρακτικές των κοινωνικών κινημάτων πόλης και την εμπειρία αυτών που έχτισαν εναλλακτικές γειτονιές στην καρδιά της Κοπεγχάγης. Τα ινδικά φράγματα μπορεί να δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στους αγρότες, αλλά βρέθηκαν επίσης αντιμετώπιση με την οργή των κατοίκων των πόλεων που αντιστέκονταν σε άλλη μια οικολογική καταστροφή, καθώς και με τις παραδόσεις των ιθαγενών που μάχονταν για τη διατήρηση της κουλτούρας μέσω της διατήρησης των παραδοσιακών σπόρων τους. Και η οργή αυτή σε ορισμένες περιπτώσεις έγινε και παγκόσμια μέσα από τα σύγχρονα εναλλακτικά δίκτυα πληροφόρησης και δράσης. Τελικά, τα νέα οικολογικά - αγροτικά κινήματα δεν είναι αποκλειστικά αγροτικά, όπως τα παλιότερα χρόνια που διεκδικούσαν κατά κύριο λόγο την αγροτική μεταρρύθμιση, μιας και έχουν αποκτήσει πλέον έναν χαρακτήρα περισσότερο περιφερειακό παρά αποκλειστικά αγροτικό. Ας επανέλθουμε όμως στην έννοια του κοινωνικού κινήματος πόλης που αποτελεί τη βάση του σκεπτικού αυτού του βιβλίου.

Η έννοια του κοινωνικού κινήματος πόλης είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη από ένα παλαιότερο έργο του Castells. Σύμφωνα με αυτόν, τα κοινωνικά κινήματα πόλης διαφέρουν από τα απλά κινήματα πόλης στο ότι μπορούν να αλλάξουν την ίδια τη σημασία του αστικού χώρου. Τα κοινωνικά κινήματα πόλης είναι φορείς αστικο-χωρικού μετασχηματισμού, δηλαδή πρόκειται για κοινωνικά κινήματα τα οποία, αντιτιθέμενα στη σημασία μιας καθορισμένης χωρικής δομής, δοκιμάζουν νέες αστικές λειτουργίες και μορφές (Castells, 1983). Τα κινήματα αυτά είναι διαφορετικά από τις κινητοποιήσεις πολιτών που οργανώνονται γύρω από διάφορα ζητήματα. Στην περίπτωση δηλαδή που τα κινήματα αντιμετωπίζουν συνειδητά τον επανακαθορισμό της σημασίας του αστικού χώρου, τότε μπορούμε να μιλάμε για κοινωνικά κινήματα πόλης³.

Η δυνατότητα της γένεσης αστικών κοινωνικών κινημάτων στις πόλεις αποτελεί συνηθισμένο θέμα στα κείμενα που εμπνέονται από μαρξιστικές ιδέες (βλ. Lefebvre, 1968· Castells, 1983) ή από ελευθεριακές (αντιεξουσιαστικές) και άλλες ιδέες (Turner, 1976). Πράγματι, οι οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες και η τεχνολογική πρόοδος παίζουν τον πρώτο ρόλο στη διαμόρφωση του χώρου, αλλά ο ρόλος αυτός επηρεάζεται επίσης από την κοινωνική διαδικασία μέσω της οποίας οι κάτοικοι ιδιοποιούνται τον χώρο και τον χρόνο⁴. Ο Friedemann (1989) υποστηρίζει ότι η

συμμετοχή της εργατικής τάξης στα κινήματα αυτά «αποκαλύπτει μια δυνητική αντί-ηγεμονία (contre-hégémonie)». Οι πιο πρόσφατες έρευνες είναι ποιοτικές έρευνες που ασχολούνται με παραδείγματα κινήματων πόλης στις σύγχρονες μητροπόλεις (INURA, 1998 και 2004). Ορισμένες μελέτες κατέδειξαν την ύπαρξη δικτύων αλληλεγγύης που βασίζονται στις αξίες της συλλογικότητας και εναλλακτικών τρόπων ζωής, τις οποίες δύσκολα συναντάμε στις σύγχρονες πόλεις που ευνοούν την απομόνωση⁵. Ο Agier (1999) προσφέρει μια περιγραφή του αστικού χώρου από πολλά μοναδικά παραδείγματα για να επισημάνει ένα είδος «διττής πόλης», μιας πόλης πιο σύνθετης «που γεννιέται στην καρδιά των αστικών πρακτικών». Σε έναν κόσμο όπου «η ζωή μετατρέπεται σε αφαίρεση και οι πόλεις σε σκιές» (Castells, 1983: 423), τα μικρά δίκτυα αλληλεγγύης που γεννιούνται στις πόλεις αποτελούν ακόμα μια ελπίδα, μια ρωγμή που φαίνεται ως ατέλεια, η οποία όμως μπορεί εν δυνάμει να προκαλέσει την αλλαγή (Πετροπούλου, 2012c).

Δυο λόγια για τη σχέση των κινήματων πόλης και περιφέρειας με εξεγέρσεις όπως αυτή του Δεκέμβρη

Η σχέση επίσης που αναπτύχθηκε ανάμεσα στα κινήματα πόλης και στη νεανική εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, που έλαβε χώρα σε πολλές πόλεις της Ελλάδας πριν ακόμα ξεσπάσει η οικονομική κρίση, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μπορεί να λειτουργήσει ως χωνευτήρι ιδεών και πρακτικών που θα δημιουργήσουν ένα διαφορετικό πλαίσιο δημιουργίας μιας άλλης πόλης στην πράξη: Από τη διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη στην άμεση δημιουργία της πόλης από τα κάτω, μέσα από καθημερινές «πράξεις» (praxis) που έρχονται σε σύγκρουση με τις καπιταλιστικές πρακτικές, οι οποίες, ιδιαίτερα σε εποχή «παγκοσμιοποίησης», έχουν στο στόχαστρό τους την καθημερινή ζωή (Petropoulou, 2010a). Στη διαμόρφωση δηλαδή πρότασης για έναν άλλο τρόπο ζωής που εν δυνάμει ψάχνει τη διέξοδό του σε ένα άλλο κοινωνικό σύστημα.

Οι σύγχρονες τάσεις κυριαρχίας του νεοσυντηρητισμού σε κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό επίπεδο επαναφέρουν έτσι τη συζήτηση για τα κινήματα πόλης στην Ελλάδα. Λίγα χρόνια πριν και μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, κυριάρχησε μια άλλου

τύπου κρατική παρέμβαση προς όφελος των μεγάλων επιχειρήσεων και της αύξησης του υπερκέρδους του ιδιωτικού, εκκλησιαστικού ή μικτού (δημόσιου και ιδιωτικού) τομέα εις βάρος του κοινωνικού συμφέροντος. Η έντονη επίθεση στους δημόσιους χώρους από μεριάς της κρατικής εξουσίας οδηγεί και σε αντίστοιχα περισσότερο συγκρουσιακές πρακτικές των κινημάτων πόλης. Έτσι έχουμε την κατάληψη της παραλίας του Ελληνικού από τους πολίτες μετά από διαρκή αγώνα που έφτασε μέχρι την απεργία πείνας του Δημάρχου, την αποτροπή της περιφράξης του Φιλοπάππου, κεντρικού λόφου της Αθήνας, την αποτροπή εξαφάνισης της πλατειάς Εξαρχείων και κατακερματισμού του πάρκου Πεδίων Άρεως, την αποτροπή συγκεκριμένης χάραξης της υποθαλάσσιας αρτηρίας στη Θεσσαλονίκη που θα κατάστρεφε περιοχές πρασίνου στην πόλη, την αποτροπή εγκατάστασης δορυφορικών κεραιών δίπλα σε σχολεία ή κατοικίες κλπ. Παράλληλα, έχουμε την αναζωπύρωση αντίστοιχων κινημάτων περιφέρειας όπως αυτών της αποτροπής του φράγματος του Αχελώου, της αντίστασης στην επέκταση των βιομηχανιών εξόρυξης σε πολλές περιοχές της Ελλάδας (ιδιαίτερα στη Χαλκιδική, αλλά και στην Εύβοια, στον Παρνασσό και αλλού), της αντίστασης στις ανεξέλεγκτες χωροθετήσεις ΧΥΤΑ (Λευκίμη Κέρκυρας, Βέροια, Κερατέα Αττικής κ.α.) ή στην εγκατάσταση υπερβολικά μεγάλων αιολικών πάρκων σε οικολογικά ευαίσθητες περιοχές.

Θα πρέπει βέβαια να αναφερθούμε και σε ορισμένες δράσεις που δεν συνιστούν μόνο αντίσταση στην υλοποίηση μεγάλων έργων αλλά και πίεση για την υλοποίηση προτάσεων που έγιναν από πανεπιστήμια σε συνεργασία με φορείς και κινήσεις πολιτών, όπως η υλοποίηση του τραμ στην Αθήνα, η πεζοδρόμηση τμημάτων πόλεων, ορισμένες περιβαλλοντικές δράσεις σε πόλεις όπως η Κατερίνη, η Ξάνθη και αλλού, η οικολογική διαχείριση ορισμένων περιοχών στη Θράκη και στην Κρήτη, και ιδιαίτερα η κίνηση Δραπετσώνας - Κερατσινίου για τη δημιουργία χώρου πρασίνου στην παράκτια περιοχή (πρώην Εργοστασίου Λιπασμάτων) και το συντονιστικό κινήσεων για τη δημιουργία του πάρκου του Ελληνικού στην Αθήνα.

Τέλος, ιδιαίτερα μετά τη νεανική εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, αναδύθηκαν σε όλη την Ελλάδα πολλές νέες καταλήψεις που μετατράπηκαν στη συνέχεια σε κοινωνικά κέντρα και πολιτιστικούς χώρους και ορισμένες καταλήψεις στέγης και υποδοχής προσφύγων και μεταναστών, ενώ μετά το ξέσπασμα της κρίσης και το κίνημα των πλατειών του 2011 δημιουργήθηκαν πολλές κλινικές και φαρμακεία

κοινωνικής αλληλεγγύης και έγιναν ορισμένες καταλήψεις εργασιακών χώρων (BIO-ME), μέσω μαζικής ενημέρωσης (EPT open) και άλλων χώρων. Μαζί με αυτές, και πολύ συχνά σε στενή σχέση με αυτές, άρχισαν να δημιουργούνται συνεταιρισμοί και κολεκτίβες αλληλέγγυας οικονομίας από τα κάτω, ιδιαίτερα στο χώρο της εστίασης και των εκδόσεων, δράσεις που, ενώ στην αρχή δεν έμοιαζαν να αλλάζουν κάτι στον αστικό χώρο, σήμερα πλέον (που είναι εκατοντάδες σε όλη την Ελλάδα) αρχίζουν να συγκροτούν δίκτυα συλλογικής αντίστασης και να συμβάλουν στην αλλαγή της σημασίας του αστικού χώρου.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι οι συγκρούσεις αυτές έχουν αρχίσει να καταγράφονται στη συλλογική μνήμη, ενώ ταυτόχρονα δίνουν έναν χαρακτήρα πιο ριζοσπαστικό στα κινήματα πόλης και περιφέρειας που θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε, παρά την αμφισβήτηση που υπάρχει γύρω από τη χρήση του όρου, κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας. Δημιουργούνται επίσης νέες κινήσεις πολιτών που θα μπορούσαμε να τις δούμε σαν εργαστήρια μιας άλλης αντίληψης για τη ζωή και το κίνημα γενικότερα. Ορισμένες από αυτές συσπειρώθηκαν σε διαφορετικά δίκτυα, η δημιουργία των οποίων μας επιτρέπει πλέον να μιλάμε για μια φάση διαμόρφωσης κοινωνικών κινήματων πόλης και περιφέρειας που θέτουν νέα προβληματική και νέες πρακτικές σε σχέση με αυτά του 20ου αιώνα.

Κινήματα πλατειών και αναδυόμενος Κοινός Χώρος

Η συζήτηση για τα κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας έχει εμπλουτιστεί τα τελευταία χρόνια με την έννοια του λεγόμενου Κοινού Χώρου (Chatterton, 2010· Harvey, 2012· Hodgkinson, 2012· Κωτσάκης, 2012· Σταυρίδης, 2011· Τσαβδάρογλου, 2015 και 2016), ως ερμηνευτική προσέγγιση για τις πρόσφατες κινητοποιήσεις, τα ραχές και εξεγέρσεις λίγο πριν, όσο και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας παγκόσμιας και τοπικής κρίσης.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η εξέγερση στα Παρισινά προάστια τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 2005, η κομμούνια της Οακάκα από το Μάιο έως το Δεκέμβριο του 2006, η εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008 στην Αθήνα, η Αραβική Άνοιξη με την κατειλημμένη πλατεία Ταχρίρ στο Κάιρο το 2011 και τη λεωφόρο Burgiba (Μπουργκιμπά) στην Τύνιδα, το κίνημα των Αγανακτισμένων (Indignados)

στην πλατεία ντελ Σολ στη Μαδρίτη, στην πλατεία Καταλούνια στη Βαρκελώνη και σε περισσότερες από εκατό πόλεις της Ισπανίας και στη συνέχεια στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα και σε περισσότερες από πενήντα πόλεις της Ελλάδας. Έπειτα θα ακολουθήσουν τον Αύγουστο του 2011 οι ταραχές του Λονδίνου οι οποίες θα επεκταθούν σε περισσότερες από τριάντα πόλεις της Αγγλίας, στη συνέχεια τον Σεπτέμβριο του 2011 θα εμφανιστεί το κίνημα «Occupy», αρχικά στη Γουόλ Στριτ και στο πάρκο Ζουκότι στη Νέα Υόρκη, το οποίο έπειτα θα επεκταθεί σε περισσότερες από εξακόσιες πόλεις στις ΗΠΑ και στη συνέχεια, το χειμώνα του 2011-2012, σε περισσότερες από 82 χώρες και 350 πόλεις σχεδόν σε όλες τις ηπείρους, από το Λονδίνο και το Βερολίνο έως το Κέιπ Τάουν, το Σαντιάγκο, το Τελ Αβίβ, τη Σεούλ και τη Μελβούρνη. Έπειτα τον Μάιο του 2013 θα ξεσπάσουν οι ταραχές της Στοκχόλμης και τον Ιούνιο του 2013 θα εκδηλωθεί η εξέγερση του πάρκου Γκεζί στην Ιστανμπούλ, η οποία εξαπλώθηκε σε 67 πόλεις της Τουρκίας. Ταυτόχρονα ξεσπά η λεγόμενη «Άνοιξη της Βραζιλίας» που ξεκίνησε με αφορμή το κίνημα για ελεύθερες μεταφορές και ενάντια στις νεοφιλελεύθερες αστικές πολιτικές (τιτλοποίηση αυτοσχέδιων οικισμών-φαβέλων, εκτοπίσεις, αναπλάσεις, εξευγενισμός) και εντάθηκε ιδιαίτερα ενόψει της διοργάνωσης του Παγκόσμιου Κυπέλλου Ποδοσφαίρου του 2014 και των Ολυμπιακών Αγώνων του 2016. Τέλος θα ακολουθήσουν οι διαδηλώσεις στη Βουλγαρία το καλοκαίρι του 2013, η εξέγερση και η κατάληψη της πλατείας Μαϊντάν στο Κίεβο το φθινόπωρο του 2013, η εξέγερση στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το φθινόπωρο και το χειμώνα του 2013-2014, καθώς και το λεγόμενο «κίνημα της ομπρέλας» με τις κατειλημμένες διασταυρώσεις κεντρικών οδικών αρτηριών στο Χονγκ Κονγκ το φθινόπωρο του 2014.

Οι παραπάνω κινητοποιήσεις σίγουρα δεν αποτελούν μια ενιαία και ομογενοποιητική κατηγορία, καθώς η κάθε μια είχε τις δικές της ξεχωριστές αιτίες, αφορμές, χαρακτηριστικά και συνέπειες, όπως επίσης και ιδιαίτερες εσωτερικές συγκρούσεις, αντιθέσεις και αντιφάσεις. Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις περισσότερες από τις παραπάνω κινητοποιήσεις, εκτός από την αντιπαράθεση με την κρατική εξουσία και τις δυνάμεις καταστολής, οι τρόποι επικοινωνίας, τα χαρακτηριστικά και οι ταυτότητες όσων συμμετείχαν αναμετρήθηκαν με τα όριά τους, τροποποιήθηκαν, κλονίστηκαν και επιδιώχθηκε έστω και εφήμερα να μετασχηματιστούν μέσα στον αναδύμενο Κοινό Χώρο. Η διαδικασία συγκρότησης της κοινωνικών κινη-

μάτων βασίστηκε στο πλήθος των αλληλέγγυων χειρονομιών, των συναισθηματικών, επικοινωνιακών και αισθητικών αλληλοεπιδράσεων, μέσω των οποίων επιδιώχθηκε η υπέρβαση των κατοπτρικών διπολικών αντιθέσεων ντόπιος-μετανάστης, νέος-ηλικιωμένος, εργάτης-άνεργος, άνδρας-γυναίκα, γκέι-στρέιτ, ειδικός στις συγκρούσεις-μη ειδικός, πολιτικοποιημένος-μη πολιτικοποιημένος, λευκός-έγχρωμος (στην περίπτωση του Φέργκιουσον το 2014), κάτοικοι από φαβέλες-μεσαία τάξη (στην περίπτωση της Βραζιλίας το 2013), μουσουλμάνες με νικάμπ-άθες (στην περίπτωση του Καΐρου το 2011), Εβραίος-Παλαιστίνιος (στην περίπτωση του Τελ Αβίβ το 2011), Κούρδος-Τούρκος, Αλεβίτης-Σουνίτης και κεμαλιστές-ισλαμιστές (στην περίπτωση της Ιστανμπούλ το 2013). Κατ' αυτόν τον τρόπο, συγκροτήθηκαν ενδιάμεσες, υβριδικές, διαγώνιες διαδρομές χειραφέτησης και αναδύθηκαν κοινωνικές σχέσεις, τρόποι επικοινωνίας και διαδικασίες συγκρότησης των κοινωνικών υποκειμένων σε εξεγερμένα πρόσωπα, μέσω των οποίων συγκροτήθηκαν οι κοινότητες των κοινωνικών κινημάτων.

Τελικά ;

Μέσα στο πλαίσιο αυτό τίθενται ορισμένα ερωτήματα τα οποία δεν έχουν εύκολες ή ξεκάθαρες απαντήσεις. Ποιος είναι ο χαρακτήρας αυτών των κινημάτων; Είναι όλα κοινωνικά ή λαϊκά κινήματα; Πως ξεκινάνε, ποιες δηλαδή είναι οι αιτίες γέννησης των κινημάτων και ποιους συσπειρώνουν; Σε ποια κλίμακα, τοπική – παγκόσμια, εστιάζουν και σε ποιους απευθύνονται; Ποιοι είναι οι στόχοι τους και ποιο είναι το αντικείμενο διεκδίκησής τους; Ποια είναι τα αποτελέσματα των κινημάτων; Μπορούν τα κινήματα να κατηγοριοποιηθούν;

Το ηλεκτρονικό αυτό βιβλίο δεν φιλοδοξεί προφανώς να δώσει ολοκληρωμένες απαντήσεις σε όλα αυτά τα ερωτήματα. Εντούτοις θα θέλαμε να παραθέσουμε ορισμένα σχετικά σχόλια.

Τα σύγχρονα κινήματα πόλης και περιφέρειας που συναντάμε πλέον σε πολλές περιοχές του κόσμου και με τα οποία θέλησε να ασχοληθεί αυτό το βιβλίο θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε σύγχρονα «κοινωνικά κινήματα» πόλης και περιφέρειας με τους όρους που έθεσε ο Castells για τα κινήματα πόλης (Castells, 1972, 1983 και 2006) ή αλλιώς ριζοσπαστικά κινήματα πόλης και περιφέρειας μέσα από μια άλλη κριτική προσέγγιση (Pickvance, 2003), εμπλουτίζοντας την έννοια αυτή με κοινωνικές και οι-

κολογικές διαστάσεις τοπικο-διεθνή (glocal) χαρακτήρα (Koèler and Wissen, 2003), μιας και τα συγκεκριμένα τοπικά ζητήματα διεκδίκησης είναι ταυτόχρονα τοπικά και παγκόσμια (Massey and Allen, 1984). Παρά δηλαδή τις διαφοροποιήσεις στις αιτίες και στα αποτελέσματα των κινημάτων, τα φαινόμενα που αναδεικνύονται μέσα από αυτά αποκτούν σήμερα έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς εκφράζουν παγκόσμιες τάσεις που αλληλοεπηρεάζονται από τις τοπικές ιδιαιτερότητες και μεταβάλλουν ριζικά τη σημασία του χώρου, ταυτόχρονα σε τοπικό και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Δεν θα μπορούσαμε όμως να τα ονομάσουμε «νέα κινήματα» πόλης και περιφέρειας με την καναδική - αμερικανική έννοια του όρου (Pickvance, 2003· Hamel, 1985), μιας και τα περισσότερα αρνούνται αλλά και δεν καλούνται να συμμετέχουν σε διοικητικά όργανα. Δεν θα μπορούσαμε επίσης να τα αποκαλέσουμε ως αποκλειστικά λαϊκά κινήματα, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις συσπειρώνουν πολλούς και διαφορετικούς ανθρώπους που δεν ανήκουν υποχρεωτικά μόνο στα λαϊκά κοινωνικά στρώματα. Θα έπρεπε τέλος να μιλήσουμε για τον νέο ρόλο που έχουν στην εποχή της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης (Hamel, Lustiger and Mayer, 2000), αναζητώντας όμως περισσότερο τον τοπικο-διεθνή τους ριζοσπαστικό χαρακτήρα (Koèler and Wissen, 2003· Leontidou, 2010).

Επίσης, όπως αναφέρθηκε ήδη, υπάρχει άμεση συσχέτιση των κινημάτων πόλης και περιφέρειας, όχι μόνο λόγω της ιδεολογικής επιρροής ή της ανταλλαγής πρακτικών, αλλά συχνά και λόγω της χωρικής σύνδεσης των διακυβευμάτων, καθώς αυτά αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις φυσικούς πόρους που δεν γνωρίζουν όρια μεταξύ αστικού και περιφερειακού χώρου.

Η νέα προβληματική και οι νέες πρακτικές, που αναδύονται μέσα από τα σύγχρονα κινήματα, τα διαφοροποιούν σε σχέση με αυτά του 20ου αιώνα. Ταυτόχρονα, η ευκολότερη, γρηγορότερη και σε ευρεία – ενίοτε παγκόσμια – κλίμακα διάδοση της πληροφορίας για το ξεκίνημα και τις διεκδικήσεις των κινημάτων, μέσα από τα σύγχρονα εναλλακτικά δίκτυα πληροφόρησης και δράσης, καθιστά φανερή την ανάδυση νέων μορφών επικοινωνίας που πολύ πιθανά θα είναι αυτές των κινημάτων του 21ου αιώνα.

Το σημαντικότερο πάντως είναι ότι τα νέα κινήματα πόλης και περιφέρειας με τα οποία ασχολείται αυτό το βιβλίο είναι αυτόνομα, μαζικά και δημιουργικά. Ξεφεύγουν από την απλή άρνηση και αντιπαράθεση για να μπουν πλέον σε μια συλλογική δημιουργία και σε ριζικές αλλαγές του χώρου και της καθημερινής ζωής σε αυτόν.

Στα κινήματα αυτά συναντιούνται έτσι όλες οι ηλικίες, καθώς και κόσμος από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους που δεν γνωρίζονταν ή που είχαν σοβαρές διαφορές μεταξύ τους. Η διαδικασία αυτή γίνεται με έντονα δημιουργικό ποιητικό τρόπο και παραπέμπει αρκετά σε ένα ποιητικό κοινωνικό κίνημα που όμως έχει πλέον χαρακτηριστικά που αγκαλιάζουν όλη την πόλη και την περιφέρεια και όχι μόνο τις λαϊκές συνοικίες της (Petroroulou, 2009). Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε δηλαδή για κοινωνικά κινήματα δημιουργίας και όχι κατανάλωσης της πόλης και της περιφέρειας: σε αυτά θα βρούμε τα νέα ποιητικά κοινωνικά κινήματα πόλης (Petroroulou, 2010b) που δημιουργούν μια νέα αστική ποιητική⁶ και τα νέα ποιητικά οικολογικά - αγροτικά κινήματα που όπως είδαμε έχουν πλέον έναν χαρακτήρα περιφερειακό. Η επίδραση όλων αυτών των κινήματων σε συμβολικό κοινωνικό επίπεδο θα είναι ολοένα και πιο σημαντική όσο εγγράφονται στη συλλογική συνείδηση.

Λίγα λόγια για τη δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονται έξι κείμενα που εστιάζουν σε θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις κινήματων που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει δεκαπέντε κείμενα που διερευνούν θεωρητικά ζητήματα των κινηματικών διαδικασιών ή εστιάζουν στην εξέταση κινήματων που έχουν αναπτυχθεί στον διεθνή χώρο, και ειδικότερα στο Μεξικό, στη Βραζιλία, στην Αργεντινή, στην Ουρουγουάη, στις Ινδίες, στην Ιταλία, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και στην Τουρκία.

Το κείμενο του Μιχάλη Ψημίτη, με τίτλο *Collective identities versus social exclusion: the December 2008 Greek Youth Movement* (Συλλογικές ταυτότητες έναντι του κοινωνικού αποκλεισμού: το ελληνικό νεανικό κίνημα του Δεκεμβρίου 2008), επιχειρεί να αναδείξει ορισμένες πτυχές της ταυτότητας του κινήματος των νέων στην Ελλάδα, οι οποίες μοιάζουν κατάλληλες για την κατανόηση και ερμηνεία παρόμοιων συλλογικών δράσεων αποκλεισμένων ανθρώπων κατά του κοινωνικού αποκλεισμού. Συνοψίζει τα βασικά χαρακτηριστικά του κινήματος των νέων που ξέσπασε τον Δεκέμβρη του 2008, αναλύοντας τα μέσα από έξι συγκεκριμένες όψεις της συλλογικής δράσης: μαζικότητα, πολυπλοκότητα και ετερογένεια, αποκέντρωση, διάρκεια και βιωσιμότητα, συνδεδεμένη με την ηλικία συγκρουσιακότητα, επικοινωνιακή πρόκληση.

Ο Μιχάλης Ψημίτης υποστηρίζει ότι η έννοια της «συλλογικής ταυτότητας» είναι πιο κατάλληλη από άλλες για την κατανόηση των πολύπλοκων αλληλεπιδράσεων μεταξύ διαφορετικών και ετερογενών ομάδων νέων που συμμετείχαν ενεργά στην εξέγερση του Δεκεμβρη του 2008. Η ανάδειξη δημιουργικών, συμβολικών και φυσικών αλληλεπιδράσεων κατά τη διάρκεια του κινήματος αυτού, θα πρέπει, κατά την άποψή του, να θεωρηθεί ως ο κύριος παράγοντας για τη συγκρότηση μιας συλλογικής ταυτότητας που οδήγησε στη συγκρότηση του κινήματος των νέων.

Το κείμενο της Μαρίας Χαϊδοπούλου Βρυχέα, με τίτλο *Η υπεράσπιση του βιωμένου χώρου. Καθημερινότητα και κοινωνικά κινήματα πόλης/περιφέρειας*, αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση των κοινωνικών κινήματων πόλης και περιφέρειας από την οπτική της καθημερινότητας, νοούμενης ως ένα σύνολο χρονοχώρων υπό συνεχή κατασκευή. Οι παρατηρήσεις της, εν είδει υποθέσεων, εστιάζουν: α) στο ρόλο των κοινωνικών κινήματων πόλης και περιφέρειας ως προς την ενίσχυση μιας βιωματικής αναπαράστασης για το χώρο και β) στους τρόπους που αρθρώνονται και επιδρούν οι κινηματικοί χρονοχώροι στην καθημερινότητα. Η Μαρία Χαϊδοπούλου Βρυχέα υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας, ως έκφραση ανάδειξης χαρακτηριστικών της καθημερινής ζωής και μετατροπής τους σε πεδίο συλλογικής έκφρασης και διεκδίκησης, φανερώνουν την ισχυροποίηση και νομιμοποίηση διαφορετικών αξιακών ιεραρχήσεων και ρίχνουν φως στις αόρατες πολιτιστικές αλλαγές, στις αόρατες πολιτικές μάχες που συντελούνται στην καθημερινή ζωή.

Ο Χάρης Τσαβδάρογλου με το κείμενο *Θεωρητικά περάσματα από τα κινήματα για το «Δικαίωμα στην Πόλη» στα κινήματα κατάληψης του «Κοινού Χώρου»: η περίπτωση της Ελλάδας την εποχή της κρίσης*, επιχειρεί μια σύγκριση των θεωρητικών αναφορών των σημερινών κινήματων με αυτά των προηγούμενων χρόνων, όπως διαγράφονται μέσα από το πέρασμα από το «Δικαίωμα στην Πόλη» στην κατάληψη του «Κοινού Χώρου». Το κείμενο εξετάζει αρχικά τα χαρακτηριστικά, τις δυνατότητες, τις αντιφάσεις και τα όρια των κοινωνικών κινήματων για το Δικαίωμα στην Πόλη και στη συνέχεια το θεωρητικό πλαίσιο του αναδυόμενου Κοινού Χώρου και το πώς αρθρώνεται με τις Νέες Περιφράξεις, με βάση τις απόψεις μελετητών του αυτόνομου μαρξισμού καθώς και μελετητών του χώρου. Στη συνέχεια, ο Χάρης Τσαβδάρογλου αναλύει το παράδειγμα των αστικών κοινών και των νέων περιφράξεων στον φυσικό - νοητικό - κοινωνικό χώρο στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης και ισχυρίζεται ότι ο

Κοινός Χώρος βρίσκεται στο επίκεντρο των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων, με στόχο να αποδείξει τη θέση του ότι η κρίση μπορεί να γίνει κατανοητή ως η κρίσιμη στιγμή της κυκλοφορίας του κεφαλαίου έναντι της κυκλοφορίας των κοινωνικών αγώνων για τον έλεγχο των κοινών.

Οι Αλέξανδρος Κιουπκιόλης και Θεόδωρος (Τεό) Καρυώτης, στο κείμενό τους *The commons in theory and practice: Self-management in contemporary Greece* (Τα κοινά στη θεωρία και την πράξη: Αυτο-διαχείριση στη σύγχρονη Ελλάδα), πραγματεύονται το ζήτημα της αυτοδιαχείρισης στην Ελλάδα. Καταρχάς επιχειρούν μια σύντομη ιστορική αναδρομή της κοινωνικής οικονομίας, δηλαδή στους συνεταιρισμούς και τις αντίστοιχες πολιτικές καθώς και στα ελάχιστα παραδείγματα ελέγχου μονάδων παραγωγής από τους εργαζόμενους. Στη συνέχεια εστιάζουν στην αλληλέγγυα οικονομία που αναδύθηκε τα τελευταία χρόνια ως απάντηση στην κρίση και τις επείγουσες κοινωνικές ανάγκες, στην εμφάνιση δηλαδή ενός δικτύου από αυτο-οργανωμένες συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται σε διάφορους τομείς του εμπορίου, των ανταλλαγών, της παραγωγής, των κοινωνικών υπηρεσιών (υγεία, εκπαίδευση, φροντίδα για τους άστεγους, κλπ.) και αποτέλεσαν σημείο καμπής στην μέχρι τότε κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα. Επιχειρώντας μια εκτίμηση των συλλογικότητων αυτών, ο Αλέξανδρος Κιουπκιόλης και ο Θεόδωρος (Τεό) Καρυώτης εξετάζουν αναλυτικότερα τα παραδείγματα του συνεργατικού καφεενείου «Παγκάκι» στο Κουκάκι της Αθήνας, του αυτοδιαχειριζόμενου κατειλημμένου εργοστασίου της BIOME στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης και του κοινωνικού κέντρου «Μικρόπολις» στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Υποστηρίζουν ότι τα σύγχρονα αυτά πειράματα στην αυτο-συγκρότηση μιας νέας κοινωνικής οικονομίας των κοινών ενσωματώνουν μια ξεχωριστή άποψη για την πολιτική αλλαγή και την κοινωνική χειραφέτηση και έναν πολλά υποσχόμενο δρόμο κοινωνικού μετασχηματισμού στην εποχή μας.

Το κείμενο των Βασίλη Δαλκαβούκη, Μάνου Σπυριδάκη και Χαράς Κοκκίνου, με τίτλο «*Παίζουμε μπάλα για το ALTER;*» *MME και κινήσεις αλληλεγγύης στο χώρο της πόλης*, θέτει στο επίκεντρό του, μέσα από μια ανθρωπολογική προσέγγιση, τα δίκτυα παραγωγής «δυνητικότητας» (virtualisation) και ειδικότερα τα τηλεοπτικά δίκτυα. Κεντρικό σημείο της προσέγγισής τους αποτελεί η επίδραση του «δυνητικού» χώρου πάνω στο χώρο της πόλης, όπως αυτός είναι διαμορφωμένος από τις δεδομένες και ιεραρχικά δομημένες κοινωνικές σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού

εξετάζουν την πρόσληψη του αστικού χώρου στην Αθήνα, όπως αυτός αναδιατάχθηκε μέσα από την κινητοποίηση αλληλεγγύης απέναντι στους εργαζόμενους του πανελλαδικής εμβέλειας ιδιωτικού τηλεοπτικού σταθμού ALTER κατά την περίοδο της συλλογικής διαχείρισης της συχνότητας εκπομπής από το κίνημα των εργαζομένων του, οι οποίοι περιφρουρούσαν το καθεστώς επίσχεσης εργασίας που είχαν πετύχει. Μέσα από συνεντεύξεις με εργαζόμενους του καναλιού, ο Βασίλης Δαλκαβούλης, ο Μάνος Σπυριδάκης και η Χαρά Κόκκινου μελετούν την αναμόρφωση των σχέσεων μεταξύ τους και τη διαφορετική βίωση του χώρου με στόχο να διερευνήσουν τη σημασία αυτού του εγχειρήματος από την άποψη της παραγωγής ενός εναλλακτικού κοινωνικού χώρου στην πόλη.

Ο Ηλίας Γιαννίρης, στο κείμενό του *The urban social movement of Open Spaces in Athens, Greece* (Το κοινωνικό κίνημα πόλης των ανοιχτών χώρων στην Αθήνα, Ελλάδα), κάνει έναν απολογισμό της δράσης της ανοιχτής «Συντονιστικής Επιτροπής Συλλόγων και Κινήσεων για την Προστασία των Ελεύθερων Χώρων και την Ποιότητα Ζωής στην Αθήνα», η οποία ιδρύθηκε από αντιπροσώπους τοπικών αστικών κινημάτων και αποτέλεσε μια ξεχωριστή για τα ελληνικά δεδομένα περίπτωση συνέχειας συλλογικών εθελοντικών δράσεων για δεκατέσσερα χρόνια, από το 1996 έως το 2010. Ο Ηλίας Γιαννίρης επιχειρεί μια από τα μέσα ανάλυση των χαρακτηριστικών της πρωτοβουλίας αυτής. Εξετάζει καταρχάς το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε η Συντονιστική Επιτροπή, τη δομή και τον αμεσοδημοκρατικό τρόπο λειτουργίας της και στη συνέχεια προχωρά σε μια συνοπτική αναφορά των δράσεών της και σε μια εκτίμηση του ρόλου της. Τέλος, εξετάζει τη σταδιακή αποδυνάμωση της Επιτροπής και το σιωπηλό σταμάτημά της κατά τη διάρκεια της κρίσης λόγω της αλλαγής προτεραιοτήτων και διατυπώνει ορισμένες σκέψεις σχετικά με τις προοπτικές των αστικών κοινωνικών κινημάτων στις νέες συνθήκες.

Ο Raúl Zibechi, στο κείμενό του *Una década de fábricas recuperadas. Reinventar la vida desde el trabajo* (Μια δεκαετία ανακτημένων εργοστασίων. Επανεφευρίσκοντας τη ζωή από την εργασία), πραγματεύεται την περίπτωση κατάλειψης και αυτοδιαχείρισης, εδώ και περισσότερο από μια δεκαετία, των ανακτημένων εργοστασίων και επιχειρήσεων στην Αργεντινή και την Ουρουγουάη. Εστιάζει στα εργατικά κινήματα που δεν περιορίστηκαν μόνο στην υπεράσπιση της εργασίας και του μισθού τους, αλλά αμφισβήτησαν συνολικότερα την υποταγή και το σύστημα εκμετάλλευσης αν-

θρώπου από άνθρωπο, δημιουργώντας αυτοοργανωμένες επιχειρήσεις από τα κάτω που για πρώτη φορά κατάφεραν να διατηρηθούν για πολλά χρόνια. Στην Αργεντινή, οι περισσότερες (205 το 2011) δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης μεταξύ 1997-2002. Αμφισβητώντας τα παραδοσιακά συνδικάτα και δίνοντας πολύ σοβαρές μάχες, δημιούργησαν ένα ευρύ κοινωνικό δίκτυο, ενώ στη συνέχεια, μετά την αλλαγή της κυβέρνησης, πολλές από αυτές δέχτηκαν ενίσχυση από το Υπουργείο Εργασίας. Αντίστοιχα στην Ουρουγουάη, οι κατελιημμένες επιχειρήσεις είχαν πολύ πιο μεγάλη στήριξη από τα συνδικάτα αλλά δεν έφτασαν στο επίπεδο εξάπλωσης αυτών της Αργεντινής. Όπως υποστηρίζει ο Raúl Zibechi, η ανάλυση των παραπάνω καταλήψεων οδηγεί σε συμπεράσματα που αφορούν συνολικότερα το εργατικό κίνημα και τον ρόλο του σε περιόδους κρίσης. Επιπλέον, οι κατελιημμένες επιχειρήσεις είναι χώροι πολιτιστικής δημιουργίας και καινοτομίας. Συνιστούν χώρους όπου δημιουργείται μια νέα πολιτική κουλτούρα που αμφισβητεί τους σύγχρονους όρους εργασίας, το υπερκέρδος, τον καταναλωτισμό και την συσσώρευση πλούτου, δημιουργώντας τις βάσεις για έναν άλλο κόσμο.

Το κείμενο της Lucía Scromon, με τίτλο *El Movimento dos Trabalhadores Sem-Teto* (Το Κίνημα Αστέγων Εργατών), αναφέρεται στην ιστορία του κινήματος των χωρίς στέγη (MTST), το οποίο γεννήθηκε μέσα από τη δράση του κινήματος των χωρίς γη (MST) στις πόλεις. Το 1990 το MST ήταν ένα από τα μεγαλύτερα κινήματα που υπερασπιζόταν την αγροτική μεταρρύθμιση προς όφελος των οικογενειακών καλιεργειών και κατά των λατιφουντιών (μεγάλων ιδιοκτησιών γης) διενεργώντας μεγάλες καταλύσεις γης. Το 1996, μετά την αστυνομική επίθεση του Eldorado dos Carajás, το MTST άρχισε τη δράση του στην πόλη του Σάο Πάουλο και σε άλλες πόλεις (Roraima, Tocantins, Ceará, Rio de Janeiro). Δημιούργησε ολόκληρες συνοικίες στην περιφέρεια των πόλεων (2.000-5.000 κατοίκων), δίνοντάς τους ονόματα αγωνιστών που έπεσαν στη μάχη για την ελευθερία και τον σοσιαλισμό, και συνέβαλε στη δημιουργία του συντονιστικού των φαβέλας «Periferia Ativa» και του «Frente de Resistência Urbana». Στη συνέχεια επέκτεινε τη δράση του και σε κεντρικές περιοχές της πόλης. Η Lucía Scromon εστιάζει ιδιαίτερα στον τρόπο λειτουργίας των καταλήψεων, στην οργάνωση του αγώνα τους, στον ρόλο των γυναικών στις καταλήψεις και στα αποτελέσματα των αγώνων του κινήματος, το οποίο εκτός από το ότι έχει κατασκευάσει ολόκληρες πολιτείες με δημόσια συγκοινωνία και χώρους εκπαίδευσης, υγείας και πολιτισμού,

έχει συμβάλλει στη δημιουργία μιας νέας αντίληψης αλληλεγγύης και αξιοπρέπειας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Το κείμενο κλείνει με μια συνέντευξη του Jota – (João Albuquerque) – ενός από τους δημιουργούς του MTST.

Ο Κρίτων Ηλιόπουλος, στο κείμενό του *Συλλογικές Αντιστάσεις στη Μεγαλόπολη του Σάο Πάουλο*, περιγράφει συνοπτικά την τρέχουσα συζήτηση γύρω από την εξέλιξη και τις προοπτικές των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων των πόλεων στη Βραζιλία και ειδικότερα της πόλης του Σάο Πάουλο. Παραθέτει καταρχάς βασικά ιστορικά στοιχεία της εξέλιξης των κοινωνικών κινημάτων πόλης και στη συνέχεια επικεντρώνεται στην παρουσίαση ποικίλων οργανωμένων συλλογικών αντιστάσεων - με βάση υλικό συνεντεύξεων με εκπροσώπους των οργανώσεων - όπως αυτές με άξονα το ζήτημα της στέγης ή το αίτημα της αποκαλούμενης «αστικής μεταρρύθμισης», τη δραστηριότητα και τον προβληματισμό γύρω από τις συγκοινωνίες, τη διαχείριση των απορριμάτων και την ανακύκλωση, τις αντιστάσεις στην κρατική τρομοκρατία και καταστολή με την «ποινικοποίηση της φτώχειας». Διερευνά επίσης το ρόλο των αντιστάσεων που θα ονομάζαμε «πολιτισμικές» και σχετίζονται με τον τρόπο ζωής, την κατανάλωση, τη διασκέδαση, την τέχνη και την ιδεολογία. Ο Κρίτων Ηλιόπουλος υποστηρίζει ότι παρά την κάμψη στη δυναμική των κινημάτων μετά το 2000 και τα φαινόμενα ενσωμάτωσής τους από το κράτος ή χρησιμοποίησής τους για καθυπόταξη αντί για εξέγερση, καθώς και την αποδυνάμωσή τους λόγω της νομοθεσίας ή ακόμη και της βίαιης καταστολής, οι συλλογικές οργανωμένες αντιστάσεις και παρεμβάσεις συνεχίζονται και μάλιστα δημιουργούνται νέες.

Η Paula Soto Villagrán και η Karla Helena Guzmán, στο κείμενό τους *Mujeres, territorio y movimientos sociales. Un análisis del caso de Atenco* (Γυναίκες, γη και κοινωνικά κινήματα. Μια ανάλυση της περίπτωσης του Ατένκο), ξεκινούν από τη θεώρηση ότι τα τοπόσημα που εγγράφονται σε μια εδαφική περιοχή αναδεικνύουν τη χωρική οργάνωση που παράγεται από συγκεκριμένους πολιτισμούς, τις περισσότερες φορές με άνισο τρόπο. Έτσι, στις εδαφικές περιοχές κατασκευάζονται σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, όπως αντίστοιχα τα ίδια τα φύλα παράγουν αυτές τις εδαφικές περιοχές μέσα από τις ιδιαίτερες ερμηνείες που τους αποδίδουν. Μέσα από αυτό το σκεπτικό, η Paula Soto Villagrán και η Karla Helena Guzmán εξετάζουν τη συμμετοχή των γυναικών στο κοινωνικό κίνημα υπεράσπισης της γης του San Salvador Atenco ενάντια στην κατασκευή του νέου αεροδρομίου της πόλης του Με-

ξικού και ενός μεγάλου εμπορικού κέντρου. Κατά τη διάρκεια του κινήματος αυτού, οι γυναίκες ανέπτυξαν «πολιτικές του τόπου» για να αντισταθούν στις ένοπλες και σεξουαλικές επιθέσεις που δέχτηκαν από τον στρατό, οι οποίες νομιμοποιούνταν από την κυβέρνηση. Η ιστορία των πολιτικών δράσεων των γυναικών του Ατένκο που επιβίωσαν δείχνει μια διπλή συνθήκη κοινωνικών δρώντων. Από τη μια, η δράση τους παρουσιάζεται σαν ένα μέρος του συνολικού κινήματος του Ατένκο (*Movimiento Social del Frente de Pueblos en Defensa de la Tierra - FPDT*), ως κίνημα πόλης-περιφέρειας, και από την άλλη ως αγώνας για το ίδιο το σώμα τους που συνιστά ένα πολιτικό διακύβευμα για τον ίδιο τον τόπο στον οποίο ζουν, δημιουργώντας έτσι μια σύνθετη αδιαχώριστη σχέση της «πολιτική του τόπου» και του σώματος.

Το κείμενο της Beatriz García Peralta Nieto, με τίτλο *Movimientos sociales en México y el problema de la vivienda: De la tibieza al olvido* (Κοινωνικά κινήματα στο Μεξικό και το στεγαστικό πρόβλημα: Από την ηπιότητα στη λήθη), ξεκινά με μια σύντομη αποτίμηση της πολιτικής κατάστασης στο Μεξικό το 2013, που χαρακτηρίζεται από την αποδοχή νεοφιλελεύθερων αστικών πολιτικών. Στη συνέχεια ασχολείται με την εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνικών κινήματων του Μεξικού, εστιάζοντας ιδιαίτερα στο ότι δεν ασχολήθηκαν όσο θα έπρεπε με το ζήτημα της κατοικίας. Η Beatriz García Peralta Nieto υποστηρίζει ότι από την περίοδο των μεταρρυθμίσεων της δεκαετίας του 1990 το ζήτημα της κατοικίας έγινε αποδεκτό ως ένα ιδιωτικό ζήτημα και όχι ως ένα αγαθό που θα πρέπει να εξασφαλίζεται από τις κοινωνικές πολιτικές. Παρά τις μεγάλες κινητοποιήσεις που έγιναν, ιδιαίτερα στην πόλη του Μεξικού μετά τον σεισμό του 1985 όπου το ζήτημα της κατοικίας ήταν κεντρικό αίτημα των κινήματων, η αποδοχή της ιδιοκτησίας στην κατοικία ως δόγμα και οι τρόποι διεκδίκησής της από τα κινήματα οδήγησαν στην εγκατάλειψη της κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία, παρά το ότι η κυβέρνηση είχε υπογράψει όλες τις διεθνείς συμβάσεις.

Η Marvi Maggio, στο κείμενό της *Il diritto alla città e la pianificazione urbanistica. Proposte per Firenze, e non solo* (Το δικαίωμα στην πόλη και ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Προτάσεις για τη Φλωρεντία, και όχι μόνο), επιχειρεί να διατυπώσει ένα πλαίσιο από βασικά στοιχεία που θα πρέπει να χαρακτηρίζουν ένα πολεοδομικό σχέδιο αστικής ανάπτυξης που οικοδομείται με βάση το δικαίωμα στην πόλη, που θα εκφράζει δηλαδή όλες τις κοινωνικές ομάδες και θα επιτρέπει τη συνεργασία τους για

την επεξεργασία του, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την πόλη της Φλωρεντίας. Η Marvi Maggio ξεκινάει με μια κριτική ανάλυση των μετασχηματισμών της πόλης της Φλωρεντίας τα τελευταία χρόνια με βάση τις επιταγές της οικονομικής ανάπτυξης και της εξυπηρέτησης της τουριστικής βιομηχανίας, των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και της απορρύθμισης του πολεοδομικού σχεδιασμού, με αποτέλεσμα την ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου και της δημόσιας περιουσίας. Στη συνέχεια αναπτύσσει τις βασικές κατευθύνσεις του σχεδίου που προτείνει: τους στόχους που πρέπει να θέσει με κυριότερο να σπάσει η λογική της ανάπτυξης ακινήτων που διέπει τον κυρίαρχο πολεοδομικό σχεδιασμό, τα προβλήματα που τίθενται και τις αντίστοιχες προτάσεις αντιμετώπισης, καθώς και τη μέθοδο που πρέπει να ακολουθηθεί. Ολοκληρώνει το κείμενό της με μέτρα που πρέπει να ληφθούν άμεσα, τα οποία κινούνται σε τρεις άξονες: 1. Τις πολιτικές και πρότυπα που έχουν άμεσες επιπτώσεις στις χρήσεις γης και τις λειτουργίες, 2. Τις επιτρεπόμενες χρήσεις γης με στόχο την εξασφάλιση της δίκαιης διάχυσης της ποιότητας του περιβάλλοντος, των υπηρεσιών και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και 3. Την επανα-ανακάλυψη και προώθηση δημόσιων και συλλογικών μορφών ιδιοκτησίας της γης και διαχείρισης των δημόσιων υποθέσεων και την απόδοση του χώρου στην κοινωνική δημιουργικότητα.

Η Cristina Mattiucci και η Roberta Nicchia, στο κείμενό τους με τίτλο *La rivendicazione del welfare space a Napoli* (Η διεκδίκηση του χώρου κοινωνικής πρόνοιας στη Νάπολη), μετά από μια ανάλυση των τρόπων διαχείρισης του δημόσιου χώρου στη Νάπολη και μια κριτική ματιά στον ρόλο των κινημάτων πόλης σε αυτήν, εστιάζουν στις σύγχρονες καταλήψεις ιστορικών δημόσιων κτηρίων με σκοπό την κοινωνική χρήση τους και σε αντιπαράθεση με την πίεση που εξασκείται για την ιδιωτικοποίησή τους. Η εργασία θέτει έναν προβληματισμό σε σχέση με την εγκατάλειψη της προνοιακής πολιτικής (welfare policy) μέσα από πολιτικές λιτότητας, τη διαθεσιμότητα ιστορικών ακινήτων πολιτιστικής κληρονομιάς της τοπικής αυτοδιοίκησης και τις δράσεις «από τα κάτω» για το δικαίωμα στην πόλη. Η Cristina Mattiucci και η Roberta Nicchia ξαναδιαβάζουν την ιστορία των κοινωνικών συγκρούσεων στη Νάπολη, παρατηρώντας τις αλλαγές στη σχέση των κινήσεων και των κινημάτων πόλης με τα θεσμικά όργανα. Σε αντίθεση με τις καταλήψεις κτηρίων (αυτο-διαχειριζόμενων κοινωνικών κέντρων) των προγενέστερων χρόνων, στις οποίες υπήρχε ολοκληρωτικός έλεγχος του χώρου από τις συλλογικότητες που τις καταλάμβαναν, οι πιο

πρόσφατες καταλήψεις άνοιξαν τον διάλογο με το Δημοτικό Συμβούλιο με κύριο αίτημα τη δυνατότητα χρήσης των δημόσιων εγκαταστάσεων και την αυτο-διαχείριση των κοινών από πολλές συλλογικότητες. Η δημόσια ακίνητη περιουσία έγινε έτσι ο τόπος όπου εκφράζεται το αίτημα για την ευημερία της κοινωνίας των πολιτών μέσα από την ανάκτηση του χώρου ως «κοινού». Το άρθρο επιβεβαιώνει τις πρόσφατες εργασίες του Manuel Castells (2012), που υπογραμμίζουν τη σημασία του εδάφους και του δημόσιου χώρου στις δράσεις των κοινωνικών κινήματων, τονίζοντας ότι τα μέσα τεχνολογίας και πληροφοριών δεν αρκούν από μόνα τους για να δημιουργήσουν τα συλλογικά υποκείμενα.

Το κείμενο της Αιμιλίας Βουλβούλη, με τίτλο *Η διαμαρτυρία ενάντια στην Τρίτη Γέφυρα του Βοσπόρου: Κομμάτι μιας Πόλης, κομμάτι ενός κινήματος*, αποτελεί μια ανθρωπολογική μελέτη μιας κινητοποίησης βάσης (grassroots mobilization) σε μια γειτονιά της Κωνσταντινούπολης. Τα μέλη της κίνησης που ονομάστηκε «Πρωτοβουλία Περιοχής Arnavutköy» (Arnavutköy Semt Girişimi) υποστηρίζουν ότι οι λόγοι αντίδρασής τους στην κατασκευή της τρίτης γέφυρας αφορούν τις καταστροφικές συνέπειες που θα είχε στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον της περιοχής, καθώς και στη ζωή των κατοίκων. Η Βουλβούλη κάνει καταρχάς μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη της Τουρκικής Δημοκρατίας και έπειτα εξετάζει επίσης με συντομία την ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης από τα πρώτα χρόνια εγκαθίδρυσης του τουρκικού κράτους έως την μετατροπή της σε παγκόσμια πόλη. Στη συνέχεια επικεντρώνεται στη συγκεκριμένη κινητοποίηση, υποστηρίζοντας ότι μπορεί να ειπωθεί ως συνέπεια των μεταβολών που πραγματοποιούνται εξαιτίας της οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης. Εντάσσεται δηλαδή σε ένα πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών κινήματων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν με τον όρο «παγκοσμιοποίηση από τα κάτω» και αφορούν διάφορα κοινωνικά ζητήματα που αποτελούν εγγενή κομμάτια των παγκόσμιων πόλεων ως αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών που στην προκειμένη περίπτωση επηρεάζουν την Τουρκία γενικά και την Κωνσταντινούπολη ειδικότερα. Το άρθρο εστιάζει ιδιαίτερα στα γενικότερα δημοκρατικά – πολιτικά αιτήματα που αναδύονται από αυτό το κίνημα πόλης, τα οποία το μετατρέπουν, σύμφωνα με τη Βουλβούλη, σε γενικότερο κοινωνικό κίνημα πόλης λίγα χρόνια πριν ξεσπάσει το κίνημα των πλατειών.

Η Ana Vilenica και ο Dražen Crnomat, στο κείμενό τους με τίτλο *We are hungry*

in three languages: the February urban social movements in Bosnia and Herzegovina (Πεινάμε σε τρεις γλώσσες: τα αστικά κοινωνικά κινήματα του Φεβρουαρίου στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη), εννοιολογούν την εξέγερση του Φεβρουαρίου του 2014 στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ως ένα νέο επίκεντρο των διαμαρτυριών στην Ευρώπη, το οποίο άνοιξε εκ νέου το ζήτημα του μέλλοντος. Περιγράφουν αναλυτικά πώς η εξέγερση ξεκίνησε με τους εργάτες να διαδηλώνουν στη βορειο-ανατολική, προλεταριακή και πρώην σοσιαλιστική πόλη της Τούζλα, με τις συγκρούσεις με την αστυνομία να καταλήγουν στην πυρπόληση κυβερνητικών κτιρίων σε όλη τη χώρα, συμπεριλαμβάνοντας μικρές και μεγάλες πόλεις. Σύμφωνα με τις συγγραφείς, οι διαμαρτυρόμενοι που μπλόκαραν τους δρόμους ανέκτησαν τον δημόσιο χώρο και εστίασαν όχι σε εθνικά αλλά σε κοινωνικο-οικονομικά ζητήματα, καθώς επίσης άρθρωσαν τις απαιτήσεις τους μέσω λαϊκών συνελεύσεων. Η Ana Vilenica και ο Dražen Crnomat επιδιώκουν να αναλύσουν την ανάδυση του κοινωνικού κινήματος πόλης του Φεβρουαρίου μέσα από το πλαίσιο των αιτιών του, εστιάζοντας στον βίαιο μετασχηματισμό από τα υπολείμματα του σοσιαλισμού στον εθνο-καπιταλισμό στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ως μια πρώην Γιουγκοσλαβική δημοκρατία και την ανάδυση της νέας χώρας ως μια κρατική (ή λιγότερο κρατική) αποικία στην περιφέρεια της Ευρώπης. Η προσέγγισή τους βασίζεται στην αναλυτική εξέταση και θεώρηση των γεγονότων του Φεβρουαρίου μέσω ενεργής συμμετοχής στα γεγονότα που διαμόρφωσαν την καθημερινότητα των ημερών της εξέγερσης.

Ο Pierre Hamel, στο κείμενό του *Mouvement social, une notion désuète? Les nouvelles formes de l'action collective et le renouvellement des perspectives théoriques* (Κοινωνικό κίνημα, μια ξεπερασμένη έννοια; Οι νέες μορφές συλλογικής δράσης και η ανανέωση των θεωρητικών προσεγγίσεων), προσεγγίζει θεωρητικά την έννοια του κοινωνικού κινήματος και της συλλογικής δράσης. Ξεκινώντας με μια σύντομη αναφορά στις διαφορετικές παραδόσεις έρευνας πάνω στα κοινωνικά κινήματα, θέτει μια σειρά από ερωτήματα που σχετίζονται με τη μέχρι σήμερα χρήση του όρου, καθώς και τη χρησιμότητα και καταλληλότητά του στη σύγχρονη συνθήκη. Με στόχο να διερευνήσει αν και σε ποιο βαθμό η έννοια του κοινωνικού κινήματος είναι σήμερα ξεπερασμένη, κάνει καταρχάς μια αναδρομή στη χρήση του όρου από τους ερευνητές στις δεκαετίες 1960-1970 και στη συνέχεια στις διαμάχες που προκάλεσε η έννοια στη δεκαετία του 1980 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Εξετά-

ζει επίσης τη χρήση της έννοιας σχετικά με τη μελέτη των αστικών κινημάτων και αναπτύσσει συνοπτικά το παράδειγμα του Μόντρεαλ και την εξέλιξη των κινημάτων πόλης από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα. Το κείμενο ολοκληρώνεται με μια αναφορά στο θέμα της συλλογικής δράσης που παρεμβαίνει σε θεσμικό επίπεδο. Ο Pierre Hamel υποστηρίζει ότι η έννοια του κοινωνικού κινήματος παραμένει μια από τις πιο αμφιλεγόμενες και περιέχει σημαντικούς περιορισμούς, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να εκφράσει από μόνη της το σύνολο της σύγχρονης συλλογικής δράσης εάν λάβουμε υπόψη μας την αμφίσημη φύση των κοινωνικών πρακτικών που παρεμβαίνουν σε επίσημο θεσμικό επίπεδο.

Η Μυρτώ Τσιλιμπουνίδη, στο κείμενό της *A Provocation on Social Kinetics* (Μια Πρόκληση για την Κοινωνική Κινητική), αναγνωρίζει ότι στη σημερινή εποχή της ακραίας λιτότητας, της κρίσης και των κοινωνικών εξεγέρσεων, γίνεται όλο και πιο φανερό ότι η νεοφιλελεύθερη τάξη έχει φτάσει σε ένα σημείο καμπής στην αναπόφευκτη αναταραχή της ανάπτυξης, της κατανάλωσης και του κέρδους. Ρωγμές κάνουν την εμφάνισή τους και είναι ακριβώς σε αυτό το σημείο που η ριζοσπαστική σκέψη μπορεί να επιστήσει την προσοχή στην αλληλεπίδραση της κρατικής καταστολής, των ιεραρχιών και του κεφαλαίου. Αυτό ανοίγει ένα μεγαλύτερο ζήτημα που σχετίζεται με τον ρόλο της δημόσιας δράσης των διανοούμενων (και ακαδημαϊκών) στο περιβάλλον της κρίσης και της ταχείας κοινωνικής αλλαγής. Υπό αυτό το πρίσμα, η Μυρτώ Τσιλιμπουνίδη προβάλλει έναν επαναπροσδιορισμό των κατηγοριών του νοήματος της κοινωνικής αλλαγής. Ειδικότερα, προτείνει ότι θα πρέπει να επιστήσουμε την κατανόησή μας σχετικά με την κοινωνική κινητική όχι απλώς ως «κίνηση», αλλά και ως στάση.

Η Maddalena Gretel Cammelli, στο κείμενό της *Des semences à la liberté, et la tentative d'institutionnalisation des résistances. Sur deux mouvements paysans indiens qui placent les semences au cœur de leur lutte* (Από τους σπόρους στην ελευθερία, και η προσπάθεια θεσμοθέτησης των αντιστάσεων. Περί δύο κινημάτων ινδών αγροτών που τοποθετούν τους σπόρους στην καρδιά του αγώνα τους), περιγράφει το Κίνημα για τη Διάσωση των Σπόρων (Beej Bachao Andolan) - ενεργό από τη δεκαετία του 1980 στην περιοχή των Ιμαλαΐων του κρατιδίου Uttarakhand - χρησιμοποιώντας εθνογραφικά στοιχεία και τις κοινωνιολογικές και ιστορικές του ρίζες. Το κείμενο εστιάζει στην έννοια και την πολιτική επίδραση της Αυτονομίας, αναδεικνύοντας έτσι τον σημαντικό ρόλο των σπόρων ως οικονομικό στοιχείο, αλλά και

ως παράγοντα-κλειδί στην οργάνωση της ζωής των αγροτών. Η έρευνα πεδίου της Maddalena Gretel Cammelli αναδεικνύει επίσης τη σχέση μεταξύ της συλλογικότητας αυτής των αγροτών και της περισσότερο γνωστής οργάνωσης Navdanya, επίσης ενεργή στην Uttarakhand. Γίνεται έτσι φανερή η σημασία που έχουν οι διαφορετικοί σπόροι για το Beej Bachao Andolan και την Navdanya, απεικονίζοντας τους διαφορετικούς αγώνες τους και μορφές αντίστασης. Το κείμενο ολοκληρώνεται με τη συγκριτική ανάλυση μεταξύ των δύο κινήματων, οδηγώντας σε μια θεωρητική ανάλυση της σχέσης μεταξύ δύναμης και ελευθερίας, μεταξύ οικονομικών μεταρρυθμίσεων και αντίστασης σ' αυτές.

Το κείμενο του Raúl Zibechi, με τίτλο *Rebelión en la Amazonia brasileña* (Εξέγερση στην Αμαζονία της Βραζιλίας), ασχολείται με την εξέγερση 80.000 εργατών στα μεγάλα αναπτυξιακά έργα της Αμαζονίας (υδροηλεκτρικά φράγματα, θερμοηλεκτρικά εργοστάσια και βιομηχανίες πετρελαιοειδών), και ιδιαίτερα στο Jirau, στο Porto Velho και στο Rio Madera στα σύνορα Βραζιλίας – Βολιβίας. Τα έργα γίνονται στις πιο φτωχές περιοχές της Βόρειας Βραζιλίας στο πλαίσιο του Προγράμματος Επιτάχυνσης της Ανάπτυξης (PAC) με σκοπό την εξυπηρέτηση των αστικοποιημένων περιοχών, εκτοπίζοντας ιθαγενικές κοινότητες. Οι σχεδόν ένα εκατομμύριο εργαζόμενοι σε αυτές τις επιχειρήσεις εργάζονται σε κατάσταση ομηρίας, έχουν όμως πρόσβαση στο ιντερνέτ, γνώσεις και πολιτική αντίληψη που τους έδωσαν τη δυνατότητα να εξεγερθούν μέσα από αυτο-οργανωμένες μορφές αγώνα, ξεπερνώντας τα επίσημα συνδικάτα τα οποία βρέθηκαν, τη στιγμή της εξέγερσης, με το μέρος της εργοδοσίας. Όπως επισημαίνει ο Raúl Zibechi, τα βασικότερα ζητήματα που έθεσε αυτό το κίνημα σχετίζονται με την ίδια την αξιοπρέπεια των εργαζόμενων στην καθημερινή τους ζωή και όχι μόνο με τα θέματα του μισθού τους. Η αντίθεση στην προσπάθεια μετατροπής της Αμαζονίας σε εμπόρευμα περιορίζονταν μέχρι πρότινος μόνο σε ορισμένα οικολογικά και ιθαγενικά κινήματα. Η εξέγερση του Jirau φαίνεται πως δημιούργησε έκπληξη, καθώς ξεπέρασε τα συνδικάτα και τα κόμματα της βουλής που θεωρούν αυτό το αναπτυξιακό πρόγραμμα πολύ σημαντικό. Έθεσε το κεντρικό ερώτημα «ενέργεια και νερό για ποιον και γιατί;».

Το κείμενο του Alberto Betancourt Posada, με τίτλο *El Zapatismo: Una revolución de las formas de comunicación política. Su utopía viable: la formación de una comunidad dialógica* (Ζαπατισμός: Μια επανάσταση των μορφών πολιτικής επικοι-

ωνίας. Μια πραγματοποιήσιμη ουτοπία του: ο σχηματισμός μιας διαλογικής κοινότητας), διερευνά τις καινοτομίες που επέφερε το κίνημα των Ζαπατίστας στη σφαίρα της πολιτικής επικοινωνίας, την οποία αντιλαμβάνεται σαν επικοινωνιακή αλληλεπίδραση ανάμεσα σε διαφορετικούς κοινωνικούς δρώντες, κατά τη διάρκεια της οποίας αναπαράγουν ή τροποποιούν τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ τους. Ο Alberto Betancourt Posada υποστηρίζει ότι η εξέγερση των ιθαγενικών κοινοτήτων της Τσιάπας του Μεξικού επέφερε μια βαθιά αλλαγή στους δρώντες, στις μορφές και στο περιεχόμενο της πολιτικής επικοινωνίας στο Μεξικό, καθώς φώτισε τη συμβολή των ιθαγενικών κινημάτων στη σύγχρονη πολιτική σκέψη, κατέδειξε την αναγκαιότητα αναγνώρισης και αξιοποίησης της πολιτισμικής και γλωσσικής μας διαφοροποίησης (δηλαδή της πολυπολιτισμικότητάς μας), ανανέωσε τους πολιτικούς τύπους, ανάδειξε νέες μορφές επικοινωνίας, συνέβαλε στη διαμόρφωση νέων μορφών διαλόγου ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία των πολιτών και πρότεινε την επαναδημιουργία της Δημοκρατίας με την μετατροπή της σε μια μεγάλη «διαλογική κοινότητα».

Η Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου, στο κείμενό της *Derecho a la ciudad y movimientos sociales contemporáneos – Por un movimiento social urbano-regional... ¿proéctico? Desde Nezhualcoyotl al mundo* (Δικαίωμα στην πόλη και σύγχρονα κοινωνικά κινήματα - Για ένα κοινωνικό ποιητικό κίνημα πόλης και περιφέρειας; Από τη Nezhualcoyotl στον κόσμο), εστιάζει στην ποιητική των κινήματων πόλης και περιφέρειας, θεωρώντας ότι αυτή μπορεί να συμβάλει με δημιουργικό τρόπο στην επικοινωνία μεταξύ πολύ διαφορετικών τύπων αντισυστημικών κινήματων. Αρχικά εξετάζει τις σχέσεις εξουσίας και τον ρόλο των κοινωνικών κινήματων, το δικαίωμα στην πόλη και τα κινήματα πόλης–περιφέρειας. Στη συνέχεια ασχολείται με μια συλλογικότητα ποιητών στην πόλη της Νεζαγουαλκόγιωτλ του Μεξικού, εστιάζοντας ιδιαίτερα στην τέχνη της γειτονιάς σε αντιδιαστολή με την τέχνη στη γειτονιά. Η Κρίστη Πετροπούλου καταλήγει παραθέτοντας τα χαρακτηριστικά των κινήματων που θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε ποιητικά κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας, όπως: η ανεξαρτησία από τα πολιτικά κόμματα και τις θρησκευτικές οργανώσεις, η συμμετοχική δημοκρατική οργάνωση, η οικολογική ευαισθησία, η συμβίωση και η αυτοοργάνωση στην καθημερινή κατανάλωση με σκοπό την αυτάρκεια, η κριτική στάση στις πατριαρχικές κοινωνίες και στις σεξιστικές πρακτικές, η αναγνώριση της διαφορετικότητας, της ευαισθησίας και του διαφορετικού προσωπικού χρόνου του

καθένα και της καθεμιάς ως σημαντικού μέσου συμβίωσης, η ανοιχτή σχέση με άλλες συλλογικότητες, η χρήση ενός ποιητικού κατανοητού λόγου στην επικοινωνία με τον κόσμο, οι καλλιτεχνικές πρακτικές που γεννιούνται στους αγώνες, στις πόλεις και στις περιφέρειες και δεν πηγαίνουν απλώς σε αυτές, και τέλος η αναγνώριση ότι τα μικρά καθημερινά πράγματα στη ζωή μπορούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στη συλλογικότητα και στους κοινωνικούς αγώνες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όπως οι Ε. Πορτάλιου, Λ. Λεοντίδου, Κ.-Ι. Καβουλάκος, Η. Γιαννίρης, Σ. Σταυρίδης, Α. Αφουξενίδης κ. αλ. Βλ. βιβλιογραφία εισαγωγής.
2. <https://aoratespoleis.wordpress.com/>
3. Σύμφωνα με τον Castells (1983), ένα κίνημα μπορεί να αλλάξει τη σημασία του αστικού χώρου εάν εφαρμόζει: ενεργή πρακτική διεκδίκησης, κοινή κουλτούρα και πολιτική αυτοδιαχείρισης· συλλογική κατανάλωση, συνείδηση της ύπαρξής του ως κοινωνικό κίνημα πόλης· σχέση με την κοινωνία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα κόμματα κλπ., μέσω ομάδων στις οποίες έχει ανατεθεί από το κίνημα ο συγκεκριμένος ρόλος· αυτονομία και ανεξαρτησία από τα πολιτικά κόμματα.
4. «Η ίδια η δομή της τεχνολογίας δεν είναι η μόνη κινητήριος δύναμη της αστικοποίησης». Βλ. Castells, 1972: 389.
5. Βλέπε τις παρατηρήσεις του P. Bourdieu, 1993.
6. Για την έννοια της αστικής ποιητικής, βλ. Sansot, 1997.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Afouxenidis, A. (2006) Urban social movements in Southern European cities. Reflections on Toni Negri's *The Mass and the Metropolis*. *City*, 10(3), 287-293.
- Agier, M. (1999) *L'invention de la ville. Banlieues, townships, invasions et favelas*. Amsterdam : Editions des archives contemporaines.
- Bourdieu, P. (1993) (sous la dir. de) *La misère du monde*. Paris: Seuil.
- Castells, M. (1972) *La question urbaine*. Paris: François Maspero.
- Castells, M. (1983) *The city and the grassroots. A cross cultural theory of urban*

- social movement*. London: Edward Arnold Pub. Ltd.
- Castells, M. (1997) *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2006) Changer la Ville: A Rejoindre. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(1), 219-223.
- Castells, M. (2012) *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Chichester, UK: Wiley.
- Chatterton, P. (2010) Seeking the urban common: Furthering the debate on spatial justice. *City*, 14(6), 625-628.
- Friedmann, J. (1989) The dialectic of reason. *International Journal of Urban and Regional Research*, 13(3), 217-235.
- Gianiris, I. (2008) Urban movements and Environment in Athens city. Conference: *Group 'Invisibles Cities'*, AUTH – 1/2/2008, Veria.
- Hamel, P. (1985) Mouvements sociaux et transformation des enjeux urbains: le cas de Montreal. *CS*, 19, 23-28.
- Hamel, P. Lustiger-Thaler, H. and Mayer, M. (2000) *Urban movements in a globalising world*. London: Routledge.
- Holloway, J. (2006) ¿qué es revolución? Un millón de picaduras de abeja, un millón de dignidades. *Revista Herramienta*, 33(10).
- Harvey, D. (2007/1990) *Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Harvey, D. (2009) Opening speech at the Urban Reform Tent. *World Social Forum*, Belem, January 29, 2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.hic-net.org/news.asp?PID=913> (20/4/2009).
- Harvey, D. (2012/2013) *Εξεγερμένες πόλεις: από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, (μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου). Αθήνα: εκδόσεις ΚΨΜ.
- Hodkinson, St. (2012) The new urban enclosures. *City*, 16(5), 500-518.
- Institute Worldwatch (2007) *The condition of the world*. Evonimos ecological library (in Greek).
- INURA (1998) *Possible Urban Worlds. Urban Strategies at the end of the 20th century*. Basel: Birkhäuser.
- INURA (2004) *The Contested Metropolis. Six Cities at the Beginning of the 21st Century*. Basel: Birkhäuser.
- Kavoulakos, K. I. (2006) The emergence, development and limits of the alternative

- strategy of the urban movements in Germany. *City*, 10(3), 343-354.
- Koehler, B. and Wissen, M. (2003) Glocalizing protest: urban conflicts and global social movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 942-951.
- Κωτσάκης, Δ. (2012) *Τρία και ένα κείμενα*. Αθήνα: Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Lefebvre, H. (1968) *Le droit à la ville*. Paris: Anthropos.
- Leontidou, L. (2006) Urban social movements: from the “right to the city” to transnational spatialities and flaneur activists. *City*, 10(3), 259-268.
- Leontidou, L. (2010) Urban Social Movements in ‘Weak’ Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe. *Urban Studies*, 47(6), 1179-1203.
- Massey, D. and Allen, J. (eds) (1984) *Geography Matters!* Cambridge: Cambridge University Press and Open University.
- Negri, T. (2008) La moltitudine e la metropoli. Dispositivo metropoli. *POSSE*, 7.
- Πετροπούλου, Κ. (2012) Από τη μετανάστευση της χαμένης αξιοπρέπειας στα κινήματα πόλης της εξεγερμένης αξιοπρέπειας: Μεξικό – ΗΠΑ. Το ‘κίνημα για τη δικαιοσύνη στη γειτονιά’. *Γεωγραφίες*, 20, 31-50.
- Petropoulou, C. (2003) Étude comparée des changements périurbains. Les quartiers spontanés à Athènes et à Mexico. *Thèse de Doctorat en Géographie Humaine*, ULP - Strasbourg, 2 Vol. Ed. Université de Lille III.
- Petropoulou, C. (2010a) From the December Youth Uprising to the Rebirth of Urban Social Movements: A Space–time Approach. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1), 217-224.
- Petropoulou, C. (2010b) *Vers un mouvement social urbain poétique?* Paris: L’Harmattan.
- Petropoulou, C. (2013) “Alternative Networks of Collectivities” and “Solidarity-Cooperative Economy” in Greek cities: Exploring their theoretical origins. *Journal of regional & socio-economic issues*, 3(2), 61-85.
- Petropoulou, C. (2014) Crisis, Right to the City movements and the question of spontaneity: Athens and Mexico City. *City*, 18(4-5), 563-572.
- Pickvance, C. (2003) From urban social movements to urban movements: a review and introduction to a symposium on urban movements. *International Journal of*

- Urban and Regional Research*, 27(1), 102-109.
- Portaliou, E. (2007) Anti-global movements reclaim the city. *City*, 11(2), 165-175.
- Sansot, P. (1997) *Poétique de la ville*. Paris: Armand Colin.
- Σταυρίδης, Στ. (2002) *Από την πόλη – οθόνη στην πόλη-σκηνή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σταυρίδης, Στ. (2011) Στις πλατείες: Επινοώντας ξανά το κοινό, ανιχνεύοντας ξανά δρόμους προς τη συλλογική χειραφέτηση. Στο Γιοβανόπουλος Χρ., Μητρόπουλος Δ. (επ.) *Από τους Δρόμους στις Πλατείες, Δημοκρατία Under Construction, Εμπειρίες-Αναλύσεις-Ντοκουμέντα*. Αθήνα: Α/Συνέχεια, 169-184.
- Stavrides, St. (2008) Urban identities: beyond the regional and the global. The case of Athens, in Al-Qawasmi J., Mahmoud A. and Djerbi A. (eds.), *Proceedings of 2nd International Conference of CSAAR*, Tunis, 577–588.
- Τσαβδάρογλου, Χ. (2015) Ο αναδυόμενος κοινός χώρος και οι διαθεματικές πολιτικές περιφραξής του στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης. Στο Αθανασίου Κ., Βασδέκη Ε., Καπετανάκη Ε., Καραγιάννη Μ., Καψάλη Μ., Μακρυγιάννη Β., Μάμαλη Φ., Πάγκαλος Ο. και Τσαβδάρογλου Χ., (επιμ.) *Urban Conflicts*. Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Συναντήσεις και Συγκρούσεις στην πόλη, 462-475.
- Τσαβδάρογλου, Χ. (2016) *Κοινά και Περιφράξεις. Διαλεκτική προσέγγιση του Χώρου*. Αδημοσίευτη διδακτορική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Turner, F.C. J. (1976) *Housing by People. Towards Autonomy in Building Environments*. London: Mario Boyars.
- Zibechi, R. (2007) *Autonomías y emancipaciones. América Latina en movimiento. Programa Democracia y Transformación Global et Fondo Editorial de la Facultad de Ciencias Sociales*. Lima 2007.